

Єлісеєва Л.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО РОЛЬ У КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Єлісеєва Л.В. Економічна природа соціального капіталу та його роль у концепції сталого розвитку. У статті проаналізовано економічну природу соціального капіталу, особливості його дослідження як ресурсу, інституту, суспільного блага. З'ясовано, що розвиток концепції сталого розвитку сприяв пошуку нових факторів виробництва, що актуалізувало вивчення соціального капіталу як відновного ресурсу індивіда, спільноти, суспільства та внутрішнього потенціалу економічної системи. Конкретизовано ознаки соціального капіталу. Встановлено особливості розвитку концепції соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, сталий розвиток, економічне зростання, довіра, соціальні мережі.

Елисеева Л.В. Экономическая природа социального капитала и его роль в концепции устойчивого развития. В статье проанализированы экономическая природа социального капитала, особенности его исследования как ресурса, института, общественного блага. Выяснено, что развитие концепции устойчивого развития способствовало поиску новых факторов производства, что актуализировало изучение социального капитала как восстановительного ресурса индивида, сообщества, общества и внутреннего потенциала экономической системы. Конкретизированы признаки социального капитала. Установлены особенности развития концепции социального капитала.

Ключевые слова: социальный капитал, устойчивое развитие, экономический рост, доверие, социальные сети.

Yelisieyeva L.V. Economic content and functions of social capital in the system of economic relations. The economic nature of social capital, the features of its study as a resource, institution, and public good were investigated. It was found that development of theory of sustainable development contributed to the search for new factors of production, which actualized the study of social capital as a restorative resource of the individual, community, society and the internal potential of the economic system. Specifications of social capital were specified. The peculiarities of the development of the concept of social capital were established.

Key words: social capital, sustainable development, economic growth, trust, social networks.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався зростанням наукового, громадського та політичного інтересу до концепції сталого розвитку, що поєднала економічну, соціальну та екологічну складові. Ще в 1972 р. у Вашингтоні оприлюднені результати наукового дослідження «Межі зростання. Доповідь Римському клубу» Д. Медоуза [1]. У доповіді зазначалося, що наявна глобальна економічна модель потребує суттєвих змін, оскільки екологія та невідновність наявних ресурсів є стримуючими факторами подальшого економічного зростання. Дослідники пропонували регулювати обсяги виробництва, змінити критерії суспільного прогресу, зосередившись на якісних, а не кількісних показниках, а також шукати нові ресурси для забезпечення економічного зростання. Їх рекомендації знайшли продовження в розробці глобальної концепції сталого розвитку, проте мало були реалізовані на практиці. Натомість у 2016 р. у доповіді Римському клубу «У пошуку добробуту» Г. Макстона та Й. Рандерса пролунали ще радикальніші заклики до відмови від концепції перманентного економічного зростання, використання ВВП як мірила соціально-економічного розвитку та необхідності перегляду механізму забезпечення суспільного добробуту [2]. Наріжним каменем останнього дослідники вважали глобальне соціальне згуртування

задля вирішення низки гострих соціально-економічних та екологічних проблем, таких як безробіття, нерівність і зміни клімату. У таких умовах актуалізується необхідність не лише раціонального використання природного капіталу, але й пошуку та вивчення нових ресурсів, що відповідають концепції сталого розвитку та здатні забезпечити нову якість суспільного добробуту. На нашу думку, таким ресурсом може стати соціальний капітал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціального капіталу не є новими в науковій літературі. Дослідження соціального капіталу має міждисциплінарний характер. Їх вивченням займаються економісти, соціологи, політологи та інші вчені. Основу для появи концепції соціального капіталу заклали наукові праці П. Бурдьє [3], Дж. Коулмана [4], Р. Патнема [5], Ф. Фукуями [6]. Серед зарубіжних праць відомими є роботи Н. Ейдогана [7], Н. Ліна [8], Б. Файна [9], Дж. Філда [10] та інших науковців. Серед українських досліджень можна відзначити роботи Б. Буркинського, В. Горячука [11], Н. Супрун [12], Т. Шаповалової [13] та інших вчених. Проте на фоні значної кількості робіт з вивчення соціального капіталу соціологами економічних досліджень недостатньо. Крім того, в останніх часто не розкриваються особливості розвитку, зміна функцій та економічного змісту соціального капіталу на сучасному етапі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження економічного змісту соціального капіталу та його відповідності концепції сталого розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. В економічній теорії та практиці поняття «соціальний капітал» з'явилося порівняно нещодавно. Інтерес до нього був простимульований усвідомленням того, що класична теорія ідеальної конкуренції за повних контрактів не може пояснити реальні економічні явища. На думку П. Бурдьє, концепція соціального капіталу була покликана обґрунтувати, чому індивіди з приблизно однако-вим стартовим економічним та людським капіталом отримують різні доходи [3, с. 60–61]. Проте економісти не відразу взялися до розробки цього концепту. У 2006 р. під час свого виступу у м. Києві відомий американський дослідник, директор програми міжнародного розвитку в університеті ім. Дж. Хопкінса, доктор Ф. Фукуяма заявив, що «економістам завжди трохи важко зрозуміти таку концепцію: а) яка не має узгодженого визначення; б) яку надзвичайно важко вимірювати» [14]. У зв'язку з цим чимало економістів, визнавши суспільну значимість ресурсу соціальних відносин, і досі не погоджуються з правомірністю використання самого терміна. Так, під час міжнародної конференції, організованої Світовим банком, присвяченій проблемам соціального капіталу, нобелівські лауреати К. Ерроу та Р. Солоу запропонували змінити його назву на «суспільні відносини», оскільки окремі його ознаки не відповідають економічному поняттю «капітал». Проте, як слушно зазначає нобелівський лауреат 2009 р. Е. Остром, подібно до теорії соціального капіталу поява концепції людського капіталу теж викликала значний опір серед наукових кіл, хоча нині людський капітал є загально визнаним у теорії та практиці чинником підвищення рівня продуктивності виробництва, індивідуального та суспільного добробуту [15, с. 70]. На нашу думку, використання цього терміна є правомірним, оскільки соціальний капітал відповідає більшості ознак капіталу як економічної категорії: 1) соціальний капітал – запас ресурсів, які контролює економічний агент (як правило, у цьому разі економічним агентом є не індивід, а спільнота); 2) він може бути отриманий через інвестування, рідше успадкування; 3) передбачає необхідність інвестування з метою отримання вигоди у грошовій (дохід) чи негрошовій (додаткова послуга, багатство, влада, репутація, інформація тощо) формі в майбутньому періоді; 4) він є ліквідним; 5) має здатність конвертуватися в інші форми капіталу, проте не може бути повністю автономним відносно інших форм тощо. Таким чином, соціальний капітал наділений основними конструктивними властивостями капіталу: це обмежений господарський ресурс, який має ліквідність, здатність до накопичення, перетворення в грошову форму; є вартістю, яка відтворюється в процесі безперервного кругообігу форм та створює нову додану вартість. Зазначимо, що теорія капіталу постійно еволюціонує, тому такі властивості соціального капіталу, як складність визначення прав власності, проблема відчуження/присвоєння, не можуть бути причинами того, щоб не вважати його капіталом у політекономічному сенсі.

В науковій літературі одним із родоначальників поняття соціального капіталу вважають французького

аристократа А. Токвіля (хоча у своїй роботі він жодного разу не використав цей термін), який після поїздки в Америку в 1831–1832 рр. відзначив, що американці незалежно від віку, соціального статусу формували добровільні асоціації [16]. Він стверджував, що чоловіки, поселені на Півдні, були індивідуалістами, які приїхали без сім'ї в пошуках збагачення, а на Півночі проживали люди із сімейними цінностями, схильні до колективної діяльності, які займали більш активну громадянську позицію. Для А. Токвіля асоціації Півночі з політичними, економічними, соціальними, культурними цілями ототожнювалися з русійною силою суспільства, яка спрямовує соціально-економічний розвиток, сприяє підвищенню рівня суспільного добробуту та становленню демократичних інститутів у країні.

Згідно з твердженням Р. Патнема вперше термін «соціальний капітал» у близькому до сучасного трактування був використаний у роботах Л. Ханіфан, яка розглядала його як механізм згуртування людей для спільної суспільно корисної економічної діяльності [5]. У теоретичному аспекті вона відзначала, що соціальний капітал пов'язаний зі створенням нових соціальних зв'язків із «доброї волі, братства, симпатії і соціальних відносин». Проте концепція соціального капіталу була обґрунтована значно пізніше та пов'язана з роботами П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Патнема, Ф. Фукуями. Вивчення соціального капіталу започаткували соціологи. Дослідження цієї проблематики продовжили економісти, вивчаючи його як фактор впливу на економічний розвиток та внутрішній механізм демократії. Поступово соціальний капітал став об'єктом міждисциплінарних досліджень та політичних ініціатив.

Існують різні наукові підходи до трактування економічної природи соціального капіталу, зокрема неокласичний, інституційний, з точки зору теорій колективної дії, поведінкової економіки. Відповідно до неокласичного підходу соціальний капітал ототожнюється з поняттям кооперації як повторюваної взаємодії та співпраці. Його вважають корисним, оскільки він дає змогу отримати індивідуальну вигоду раціональним економічним суб'єктам. Водночас окремі представники економічного мейнстріму заперечують необхідність розробки такого концепту, оскільки він узагальнює уже відомі дефініції, зокрема уподобання, раціональний вибір, стратегію, рівновагу, репутацію, кооперацію. З позицій теорії колективної дії соціальний капітал – суспільне благо, яке дає змогу отримати корисний ефект усім учасникам групи. Соціальний капітал відображає культурні, структурні, інституційні аспекти малих і великих груп в суспільстві, що впливають на індивідуальну поведінку та індивідуальні уподобання, а також видозмінюють їх, що приводить до економічних і політичних змін [15, с. 73]. Такий підхід до вивчення соціального капіталу є спробою вирішення проблем колективної діяльності та соціальних дилем. У контексті інституційного підходу соціальний капітал – окремий інститут або сукупність інститутів, що формує інституційні рамки, очікування економічними суб'єктами якісних суспільних благ, кооперативної поведінки торговельних партнерів тощо. Е. Остром, пристаючи до наукової позиції Д. Норта, вважає, що соціальний капітал можна розглядати як інститут, оскільки «інститути – правила гри, які використовують люди для того, щоб організувати свої дії». Такі правила

можна розглядати як капітал, оскільки вони є результатом значних інвестицій, зусиль та спроб збільшити вигоди окремих осіб у майбутньому. Водночас «ми повинні бачити в інститутах – правилах гри – спосіб допомогти людям збільшити кредит довіри до інших, а також використання мереж як спосіб капіталовкладення в кращі інститути» [15, с. 70]. Натомість деякі вчені заперечують необхідність ототожнення соціального капіталу та інституту. Це пояснюється, наприклад, тим, що у роботі Р. Патнема (1993 р.) соціальний капітал був змінною, яку він визначав через вплив інститутів [5]. Він розглядав інститут як фактор, а не як складову соціального капіталу.

Традиційно вважається, що основою ринкової економіки є індивідуальні права та свободи, завдяки яким індивід самостійно вирішує, яким чином використовувати свої активи. Проте часто виникають ситуації, коли, діючи спільно, індивіди можуть досягнути більшого, ніж працюючи окремо. Індивідуальна та суспільна оптимальність співпадають тоді, коли індивід отримує максимум вигоди від суспільної діяльності та повністю покриває суспільні витрати. Коли рішення економічного суб'єкта є вигідним для нього, але збитковим для суспільства, виникають «провали ринку». У зв'язку з цим здатність людей до координації, спільної діяльності, врахування інтересів один одного є дуже важливою. За відсутності кооперації суспільство як сукупність окремих індивідів програє, якщо воно не координує свою діяльність. Як правило, «провали ринку» здатні пом'якшуватися з боку держави, яка обмежує економічну свободу економічних агентів, примушуючи їх до суспільно оптимальної поведінки. Проте державний механізм не є досконалим. Присутність держави в економіці пов'язана з адміністративними, інформаційними, політичними та іншими витратами. Крім того, держава як економічний суб'єкт часто не володіє інформацією, яка розподілена між економічними агентами, тому за всіх інших незмінних умов можна говорити про необхідність зменшення її ролі в економіці. Необхідність у цьому також обумовлюється проявами фіаско держави, тобто випадків, коли уряд не здатний забезпечити ефективний розподіл і використання ресурсів (асиметрія інформації, лобізм, пошук політичної ренти, надмірна бюрократизація, лоурлінг тощо). Р. Коуз у своїй роботі відзначав, що альтернативою примусу може бути добровільна координація [17]. На його думку, вигаш від координації мотивує спільні дії, якщо трансакційні витрати виконання домовленостей не є надто високими. Стимулом такої поведінки є те, що домовленість забезпечує високий особистий вигаш (а не через альтруїзм). Якщо в суспільстві є така здатність, тоді примус не потрібний. Координація досягається горизонтально, тобто виключно через усвідомлення власного інтересу. У такий спосіб соціальний капітал можна розглядати як альтернативу державному механізму.

Соціальний капітал – це особливий різновид капіталу, який має суттєві відмінності від інших форм. Окрім нього, виділяють також фізичний, людський, культурний (символічний), інституційний (набір правил), політичний капітали. В економістів краще розроблена концепція фізичного капіталу, втіленого в інструментах, обладнанні, виробничому устаткуванні тощо. Фізичний капітал має матеріальну форму, тому його легше вимі-

ряти. Людський капітал виражений у вміннях та навичках, знаннях, що притаманні індивіду. Проте найменш помітним є соціальний капітал, що виражений у відносинах між людьми. Якщо теорія людського капіталу визначає інвестиції в певні людські ресурси (навики, знання), які можуть забезпечити економічний прибуток, тоді теорія соціального капіталу осмислює виробництво як процес, завдяки якому додана вартість виробляється через інвестиції в суспільні відносини. Г. Беккер підкреслював, що соціальний та людський капітали здатні впливати один на одного [18]. Так, знання, технічні навички, заробітна плата людини залежать від фізичного та соціального капіталів. Проте інвестиції в людський капітал здатні зменшити вплив інших видів капіталу. Наприклад, більш освічений молодий працівник може отримувати заробітну плату на рівні з досвідченими працівниками з більшими соціальними зв'язками. Відмінність між людським і соціальними капіталами можна показати за допомогою графа, вузлами якого є люди, що володіють людським і потенційним соціальним капіталом, а зв'язки між ними є реалізацією соціального капіталу. Соціальний і людський капітали часто є комплементарними.

Соціальний капітал має різні види [19]. На думку Х. Ессера, усі типи капіталу можна класифікувати за двома критеріями: 1) автономність, чи гетерономність у виробництві; 2) специфіка використання [20, с. 24–25]. Відповідно до першого критерію визначається, до яких благ вони більше наближаються, а саме приватних чи суспільних. Економічний, людський і культурний капітали наближаються до приватних, тоді як інституційний, політичний – до колективних благ, бо виробництво й використання не належать одній людині. Другий вимір характеризує діапазон використання капіталу. Є форми капіталу (наприклад, грошовий) з широкою сферою використання. Водночас є форми капіталу, використання якого потребує спеціального соціального середовища, наприклад спеціальної мови чи культурного звичаю. Соціальний капітал – сукупність ресурсів, які економічний агент може мобілізувати, а також отримати дохід через участь у соціальних мережах з іншими економічними агентами. Особливість соціального капіталу полягає в тому, що він поєднує індивідуальні та соціальні аспекти в контролі та використанні ресурсів. З одного боку, він передбачає індивідуальне інвестування в соціальні взаємозв'язки та вигоди, які можуть бути використані індивідом. З іншого боку, використання соціального капіталу не може контролюватися одним агентом. У такий спосіб особливість соціального капіталу полягає в можливості поєднання індивідуального та соціального (наприклад, швидкий обмін інформацією, який доступний у колективі, в якому діють певні норми, навіть без необхідності встановлення соціального контролю).

У сучасній науці ще не вироблено уніфікованої дефініції соціального капіталу. Визначення засновників концепції соціального капіталу наведені в табл. 1.

Як бачимо, це поняття має широке значення: від сусідської допомоги до громадянської позиції, а концепція соціального капіталу намагається пояснити вагомість кооперації, соціальних взаємозв'язків як акумульованого ресурсу індивіда, групи чи суспільства загалом. Водночас соціальний капітал часто визначається як ресурси, які включені в соціальні мережі, тобто ресурси, до яких

Визначення поняття «соціальний капітал»

Автор	Зміст поняття
П. Бурдьє	Соціальний капітал – один із багатьох видів капіталу, що є сукупністю потенційних і реальних ресурсів, що нагромаджується в індивіда чи групи завдяки наявності стійкої мережі більш-менш інституціоналізованих зв'язків чи відносин взаємного визнання.
Дж. Коулмен	Соціальний капітал – потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, який цілеспрямовано сформований у вигляді зобов'язань і очікувань, інформаційних каналів і соціальних норм.
Р. Патнем	Соціальний капітал міститься в таких елементах суспільної організації, як особливості соціального життя, соціальні мережі, соціальні норми та довіра, які дають умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди.
Ф. Фукуяма	Соціальний капітал – це певний потенціал суспільства чи його частини, який виникає як результат наявності довіри між його членами.

Джерело: [3–6]

можна отримати доступ чи які можна мобілізувати за допомогою мереж. Водночас сутність соціального капіталу часто спрощують, ототожнюючи його із суспільною довірою, соціальними мережами чи суспільними нормами. Ми вважаємо, що вони є структурними складовими соціального капіталу. Наприклад, соціальний капітал залежить від соціальної мережі, але вони не є взаємозамінними. Мережі забезпечують необхідні умови для доступу до використання вкладених ресурсів. Особливості мереж можуть визначити якість і кількість вкладених ресурсів. Таким чином, мережі необхідно розглянути як важливі та необхідні передумови розвитку соціального капіталу. Зокрема, закриття чи щільність мереж збільшуватиме чи зменшуватиме розподіл ресурсів між учасниками. З іншого боку, рідкісні чи відкриті мережі можуть полегшити доступ до кращих чи специфічних ресурсів. Таким чином, ототожнення мереж із соціальним капіталом, на нашу думку, є неправильним.

Висновки. Таким чином, на підставі вищезазначеного можемо констатувати, що існує значний розрив між часом появи терміна, наповнення його змістом та початком досліджень соціального капіталу як економічного феномена, використанням його концепції в міжнародній та національній політиці. Економічні дослідження соціального капіталу з'явилися після 1990-х рр. та були простимульовані невідповідністю положень неокласичного мейнстріму реаліям економічного життя та розробкою концепції сталого розвитку. Соціальний капітал є вагомим ресурсом, суспільним благом національної економіки, який відповідає вимогам сталого розвитку, адже здатний забезпечити вищу ефективність використання інших ресурсів, нову якість суспільного добробуту та більш екологічне споживання тощо. У зв'язку з цим питання виміру соціального капіталу та його впливу на соціально-економічний розвиток потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Meadows D.H., Meadows D.L. The Limits to Growth. New York: Universe Books, 1972. 205 p.
2. Макстон Г., Рандерс Й. У пошуку добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату: доповідь Римському клубу. Київ: Пабулум, 2017. 320 с.
3. Бурдьє П. Форми капітала. Экономическая социология. 2002. Т. 3. № 5. С. 60–74.
4. Коулман Дж. Введение социальной структуры в экономический анализ. Экономическая социология. 2009. Т. 10. № 3. С. 33–41.
5. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. 541 p.
6. Фукуяма Ф. Доверие. Москва: АСТ, 2004. 730 с.
7. Auydogan N., Por Chen Y. Social Capital and business development in high-technology clusters. New York: Springer, 2008. 111 p.
8. Lin N. Social capital. A theory of social structure and action. Cambridge: Cambridge university press, 2001. 278 p.
9. Fine B. Social capital versus social theory. London, New York: Routledge, 2001. 293 p.
10. Field J. Social capital. London, New York: Routledge, 2008. 193 p.
11. Буркинський Б., Горячук В. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. Економіка України. 2013. № 1(614). С. 67–81.
12. Супрун Н. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник сталого розвитку. Економіка та прогнозування. 2009. № 3. С. 61–74.
13. Шаповалова Т. Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 360 с.
14. Фукуяма Ф. Великий разрыв. Москва: АСТ, 2008. 480 с.
15. Ostrom E. Social capital and collective action. The handbook of social capital. Oxford: Oxford university press, 2007. P. 70–101.
16. Токвиль де А. Демократия в Америке. Москва: Прогресс, 1992. 554 с.
17. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Москва: Новое издательство, 2007. 224 с.
18. Беккер Г.С. Человеческое поведение. Экономический подход. Москва: ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
19. Слісєєва Л. Економічний зміст та види соціального капіталу. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 22. Ч. 1. С. 8–11.
20. Esser H. The two meaning of social capital. The handbook of social capital. Oxford: Oxford university press, 2007. P. 23–42.